

יציאה זמנית מארץ ישראל לשיטת הרמב"ם

הקדמה

כמה נסיבות הצטרפו והפכו את הנושא של יציאה זמנית לחו"ל לשאלה מעשית הנוגעת לכלל הציבור: קיבוצם של שומרי תורה בארץ ישראל, טכנולוגית הטיסה שהפכה את הנסיעה למרחקים לעניין של שעות במקום ימים ושבועות, ועליית רמת החיים אשר הפכה את הנסיעה לחו"ל להוצאה השווה לכל נפש. לפיכך חכמים רבים דנו וכתבו על הנושא בעשרות השנים האחרונות, עד כי נראה כי אין טעם להוסיף ולדוש בו.

אך למרות כל מה שנכתב, נראה כי דברי הרמב"ם המהווים יסוד מרכזי בנושא לא זכו עד עתה לביאור שלם לאור המקורות שעמדו לפניו. בכך אתמקד בע"ה בדברים דלהלן.

פסקי הרמב"ם

בשני מקומות התייחס הרמב"ם לאיסור היציאה מא"י: בהלכות אבל, שם נאסרו הכהנים לצאת מא"י משום טומאת ארץ העמים¹, ובהלכות מלכים, שבהן נאסר לכלל ישראל לצאת לחו"ל משום מעלת ארץ ישראל².

1 במסגרת הנושא אין מקום לדיון על שאלת איסור הטומאה בחו"ל בזה"ז, שגם עליו נכתב לא מעט. בין השאר, כתבו על כך הרב יעקב אפשטיין בתחומין ה עמ' 187 והרב שלמה הכהן דורס בתחומין יח עמ' 468.

2 טעמים שונים נאמרו לאיסור היציאה: רשב"ם ב"ב צא, א: 'שמפקיע עצמו מן המצוות התלויות בארץ'. רמב"ן על התורה במדבר לג, נג: 'שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה'. מאירי כתובות קיא, א: 'מפני שסתם חוצה לארץ אין חכמה ויראת חטא מצוין בה... וסתם ארץ ישראל חכמה ויראת חטא מצוין בה'. חכמת אדם שערי צדק שער משפט הארץ פי"א סימן יד: 'מפני שיש שם ישראל מועטים, בכדי שלא תישאר ריקה מישראל, והם מתפללים בשלום כולנו, ותפילתם יותר מקובלת מתפילתנו'. אך עיסוקינו כאן בשיטת הרמב"ם, ואין לנו אלא את דבריו האוסרים בהקשר הכללי של מעלת א"י.

רמב"ם הלכות אבל ג, יד	רמב"ם הלכות מלכים ה, ט
<p>מותר לכהן להיטמא בבית הפרס או בחוצה לארץ לדבר מצוה בזמן שאין שם דרך אלא היא, כגון שהלך לישא אשה או ללמוד תורה,</p> <p>אף על פי שיש שם מי שילמדנו בארץ ישראל לא מן הכל אדם זוכה ללמוד.</p> <p>וכן מיטמא בטומאה מדבריהם לכבוד הבריות, כיצד אבל שהלך בבית הפרס הכל הולכין אחריו שם לנחמו, וכן מדלגין על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל, ואפילו מלכי גוים כדי להבחין בינם לבין מלכי ישראל כשיחזור כבודן למקומן, וכן כל כיוצא בזה,</p> <p>וכן מיטמא בטומאה של דבריהם לדון עם הגוים ולערער עמהן מפני שהוא מציל מידם, וכן כל כיוצא בזה.</p>	<p>אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם אלא ללמוד תורה או לישא אשה,</p> <p>או להציל מן הגוים ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה.</p> <p>אבל לשכון בחוצה לארץ אסור, אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שוה דינר חיטין בשני דינרין.</p>

כל אחת מן ההלכות מובנת כשלעצמה, הקושי הוא בצירופן יחד. בהלכות מלכים ישנה רשימת מטרות מוגדרת: ללמוד תורה, לישא אשה, להציל מן הגוים ולסחור. לעומת זאת בהלכות אבל קיים היתר רחב יותר - מותר להיטמא ביציאתו לחו"ל לכל דבר מצוה, וההיתרים הספציפיים הם דוגמאות בלבד - 'כגון שהלך לישא אשה או ללמוד תורה'.

אך איסורי הכהונה לא באו להקל על הכהנים אלא להחמיר עליהם, ולא יתכן שמה שנאסר לישראלים יהיה מותר לכהנים. מדוע לא הותר לצאת לדבר מצוה אלא לכהנים, ולישראלים לא נאמר היתר זה?³

מקורות לפסקים

כדי להשיב על כך, יש לבחון את מקורותיו של הרמב"ם.

ההיתר לכהנים נמצא בשתי סוגיות.

א. עבודה זרה יג, א: תניא: הולכין ליריד של גוים ולוקחין מהם בהמה

3 השאלה מתבקשת, ונשאלה כבר באחרונים, עי' למשל במגילת ספר על סמ"ג לאוין רלד ועוד.

עבדים ושפחות... מפני שהוא כמציל מידם; ואם היה כהן - מיטמא בחוצה לארץ לדון ולערער עמהם... ומיטמא ללמוד תורה ולישא אשה⁴.

ב. ברכות יט, ב: מתיב: קברו את המת וחזרו ולפניהם שתי דרכים אחת טהורה ואחת טמאה, בא בטהורה - באין עמו בטהורה, בא בטמאה - באין עמו בטמאה, משום כבודו... תא שמע, דאמר רבי אלעזר בר צדוק: מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה - יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם.

מאחר שהותר לכהן ליטמא לצורך כל המטרות הללו, הלך הרמב"ם בעקבות השאלות [אמור קג] וקבע כי ההיתר הוא לכל דבר מצוה⁵.

גם לאיסור היציאה לחו"ל לכלל ישראל ישנו מקור ברור:

בבא בתרא צא, א [ותוספתא ע"ז ד, ה]: ת"ר: אין יוצאין מארץ לחו"ל אא"כ עמדו סאתיים בסלע. אמר ר' שמעון: אימתי? בזמן שאינו מוצא ליקח, אבל בזמן שמוצא ליקח אפילו עמדה סאה בסלע לא יצא. וכן היה ר"ש בן יוחאי אומר: אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו, ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ.

כך גם בכתובות [קיא, א]: אמר רב יהודה אמר שמואל: כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות.

ישנם מקורות נוספים המשקפים את איסור היציאה, כפי שיובא להלן, אך אין מקור להיתרים לכלל ישראל לצאת לחו"ל כדי לישא אשה, ללמוד תורה, ולהציל מן הגוים⁶. היתרים אלו נזכרו במקורות חז"ל רק באשר לטומאת הכהנים, מנין אם כן

4 וכך בתוספתא מו"ק [פ"א, יב] וע"ז [פ"א, ח].

5 גם דברי הירושלמי בברכות [פ"ג, א] ובנויר [פ"ז, א] מולכים לכיוון זה של דבר מצווה כלשהו: 'תני מטמא כהן ויוצא חוצה לארץ לדיני ממונות ולדיני נפשות ולקידוש החודש ולעיבור שנה ולהציל השדה מיד גוי ואפילו ליטור יוצא ועורר עליה ללמוד תורה ולישא אשה'. הרשימה ארוכה מזאת שבבבלי, ורק דבר מצווה כלשהו כולל את כולה. כל זאת - בשונה מדעת התוספות בע"ז [שם, ד"ה ללמוד]: 'ודוקא בהנהג מצוות שהן חשובות, ללמוד תורה שגדול תלמוד תורה שמביא לידי מעשה, ואשה נמי דכתיב לא תהו בראה, אבל לשאר מצות לא'.

6 היתר היציאה לסחורה נלמד כפי הנראה מן ההיתר לצאת למצרים לשם סחורה, כמובא בהלכות מלכים שם, ה"ח, ע'ל פי ירושלמי סנהדרין. [פ"י, ח]: 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, לישבה אין את חוזר, חוזר את לסחורה'. כך אמרו מפרשי הרמב"ם, וכך מסתבר, וכדברי מהריט"א [ישנות סי' פה]: 'וא"כ ק"ו הדברים, אם למצרים מותר ללכת לסחורה אעפ"י שאסר הכתוב ישיבה שם, מכ"ש שאר ארצות שאינו איסור מפורש בתורה'. אך מאחר שההיתר לא נזכר בסוגיית ע"ז במסגרת היתרי הכהנים, אין סיבה לחשוב שהיתר הסחורה נאמר גם להם, בין במצרים ובין בשאר חו"ל.

ההיתר לישראלים לצאת מן הארץ בדומה לכהנים? התשובה פשוטה: אם לכהנים הותר הדבר לא יתכן שלישאלים הדבר נאסר. כך סברו מפרשי הרמב"ם בהלכות מלכים - הכסף משנה, רדב"ז ועוד.

אלא שאם כך, חוזרת שאלתנו הראשונה: מדוע נשמט ההיתר של יציאה לכל דבר מצוה בהלכות מלכים? היאך הותרו הכהנים לצאת לכל דבר מצוה שהוא, ולישראלים לא הותר אלא לשם מטרות מסוימות?⁷ אם המקור הוא היתרם של הכהנים - הרשימה אמורה היתה להיות זהה!

אך בפועל קיימים עוד הבדלים בין ההיתר לכהנים ולכלל ישראל: לכהנים הוגבל ההיתר ל'בזמן שאין שם דרך אלא היא'; מדוע לא נזכרה ההגבלה הזו בהלכות מלכים? לכהנים פירט הרמב"ם שהיתר הלימוד הוא גם כשיש מלמד בא"; מדוע בישראלים לא הובהר הדבר? לישראלים נאמר 'ויחזור לארץ', מדוע לא נאמר תנאי זה גם לכהנים?⁸ שאלה נוספת נשאלה על הציווי 'ויחזור לארץ': מדוע הוא נאמר לפני היתר הסחורה ולא לאחריה? יציאה לסחורה הותרה רק כיציאה זמנית, כמשתמע מהמשך הדברים: 'אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב'. מדוע א"כ קיימת חלוקה בין שלושת ההיתרים שאחריהם נכתב 'ויחזור לארץ', לבין היתר הסחורה?⁹

ועוד קשה: באיסור היציאה שנפסק במסכת ב"ב לא הוזכרו היתרים ויוצאים מן הכלל, למעט העלייה ביוקר המחיה עד שעמדו סאתיים בסלע. כך גם במימרא של רב יהודה אמר שמואל בכתובות נאסר לצאת מא", ללא יוצאים מן הכלל. כך גם בשאר המקורות שבבבלי: בכתובות קיא, א מסופר על 'ההוא גברא דנפלה ליה יבמה בי חוואה, אתא לקמיה דר' חנינא, א"ל: מהו למיחת וליבמה? א"ל: אחיו נשא גויה ומת

מכאן התשובה לשאלת האחרונים על אי איזכור סחורה אצל כהנים.

7 בקרן אורה למו"ק [יד, א ד"ה והנה] פירש את דברי הרמב"ם כך שמוותר לצאת לכל דבר מצוה: 'דסבירא ליה כדברי השאלות שהביאו התוס' בעבודה זרה דהני קילי, וכל שכן שאר מצות, ועל כורחין צ"ל הכי דאפי' לשאר מצות מותר, כיון דאפילו לסחורה הותר כל שכן לדבר מצוה'. אך מאחר שהרמב"ם כתב במפורש דבר מצוה בהלכות אבל ולא כתב זאת בהלכות מלכים, קשה מאוד לדחוק בדבריו ולומר שכוונתו לכל דבר מצוה.

8 יש מהאחרונים שהקשו גם על היתר הרעב שלא נאמר אלא לישראלים. אך היתר היציאה משום הרעב לא נאמר לכהנים בסוגיית ע"ז אלא לישראלים בסוגית ב"ב, ואין בסיס להיתר גם לכהנים. ופשיטא שאין מדובר בפיקוח נפש, שא"כ לא היינו זקוקים להיתר מיוחד לעבור על איסור חכמים זה.

9 מדובר בהיתרים ממקורות שונים: שלושת הראשונים נלמדו מהיתר הכהנים, והיתר הסחורה מן ההיתר לחזור למצרים לסחורה. ניתן להבין חלוקה לשתי בבות משום המקורות השונים, אך לא מובן מדוע לא נאמר 'ויחזור לארץ' אחרי כולם.

ברוך המקום שהרגו, והוא ירד אחריו? בגיטין עו, ב: 'אמר רב ספרא, כי הוּוּ מיפטרין רבנן מהדדי - בעכו הוּוּ מפטרי, משום דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ'. ובקידושין לא, ב: 'רב אסי הוּוּ ליה ההיא אמא זקנה. אמרה ליה בעינא תכשיטין, עבד לה. בעינא גבא, נעיין לך. בעינא גבא דשפיר כוותר, שבקה ואזל לארעא דישראל. שמע דקא אזלה אבתריה, אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה: מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ? א"ל: אסור. לקראת אמא, מהו? א"ל: איני יודע. [אתרח] פורתא, הדר אתא, אמר ליה: אסי, נתרצית לצאת [רש"י: סבור היה שדעתו לחזור למקומו לבבל] המקום יחזירך לשלום'. בכל המקורות הללו אין זכר להיתרים לטובת מטרות כלשהן, מלבד, כאמור, הרעב הנזכר במסכת בבא בתרא. איך ניתן להבין שהמקום היחיד בו נאמרו היתרים הוא באשר לכהנים, ובכל המקומות המזכירים איסור לישראל אין רמז להיתרים?

הסתירה בין הסוגיות

שאלה זאת איננה קשה דווקא על הרמב"ם - אלא על התלמוד עצמו, והתוספות בע"ז [שם, ד"ה ללמוד, על היתר הכהנים לצאת לישא אשה] השיבו עליה: 'פירוש ודעתו לחזור לא"י, דאילו אין דעתו לחזור אמר בכתובות פרק בתרא אחיו של זה נשא גויה ומת ברוך המקום שהרגו, וזה ירד אחריו לחוצה לארץ?' לאמור: האיסור על היציאה שלצורך היבום עוסק ביציאה לתמיד, ירידה מן הארץ, ואילו איסור הכהנים - והיתריהם לצרכים שנימנו - עוסקים ביציאה זמנית, על מנת לשוב.

אוקימתא זאת של התוספות מתבקשת ממהלך הדברים. כך מורים דברי רבי חנינא: 'אחיו נשא גויה ומת ברוך המקום שהרגו, והוא ירד אחריו?' אחיו לא ירד על מנת לשוב, אלא נשא שם אשה ומת שם. 'הוא ירד אחריו' - בפשטות הכוונה שיעשה כמותו, ולא שיצא על מנת לחזור¹⁰. התוספות התייחסו למעשה שבכתובות, ואותו פירשו כמעשה של יציאה שאינה זמנית, ונראה כי כך יש לפרש את רוב המקורות האחרים האוסרים יציאה לישראלים. ראשית, מיקום דברי רב יהודה אמר שמואל שבאותה סוגיה בכתובות, האוסרים בסתם לצאת מא"י, בצמוד למעשה האח הנפטר, מלמד כי מדובר באותו איסור. אין בסיס להניח כי האיסור של האח הנפטר עוסק בשיבה קבועה בחו"ל, והאיסור הנאמר לאחיו ע"י רב יהודה כולל גם יציאה זמנית.

כך גם הדין שבב"ב - אין יוצאין מארץ לחו"ל. הדוגמה המובאת שם היא של מחלון וכליון, והם אכן יצאו יציאה שאינה זמנית. אפשר שהיה בדעתם לחזור אי פעם בעתיד, אך לא הייתה זאת יציאה למטרה ממוקדת, כזאת שאחריה בוודאי חוזרים¹¹. ואכן, הם

10 וכדברי פאת השולחן [א, ס"ק יט]: 'ומשמע מלשון אחריו ג"כ שישאר כמותו שם, דיבמתו לא תרצה לעלות לא"י'.

11 מהריט"ץ [לעיל הערה 6] הקשה: 'קשה ע"ד הרמב"ם, מאי קאמר [על היתר לצאת מפני הרעב]

נשאו נשים והשתקעו במואב, וגם מתו שם¹². כך גם במעשה שבמסכת קידושין, וכפי שפירש שם רש"י על ספיקו של רבי יוחנן אם מותר לו לרב אסי לצאת: 'סבור היה שדעתו לחזור למקומו לבבל'. כך גם בתוספות ר"י הזקן שם [ד"ה נתרצית]: 'שחשב שלא היה רוצה לכבד אמו, אלא שרוצה לחזור'. לא לצאת ולחזור, אלא לחזור לבבל על מנת להישאר. מלכתחילה לא עלה רב אסי לארץ אלא כדי להתרחק מאמו, וכעת כאשר אמו מגיעה כוונתו לחזור לבבל מאותה סיבה שבגללה עזב¹³.

בנוסף, לדברי מהרי"ט בחידושיו שם [ובעקבותיו הילכו עוד חכמים], שאלת רב אסי נבעה מהיותו כהן, כמבואר במגילה [כב, ב] ובעוד מקומות. ואכן, אותו מעשה מובא בירושלמי [ברכות פ"ג ה"א; נזיר פ"ז ה"א], ושם מודגש כי מדובר בכהן: 'מהו שיטמא

ויחזור לא"י אבל לשכון בחו"ל אסור אא"כ עמדו סאתים וכו', והתם נמי כשיפקוד ה' את עמו לתת להם לחם יתחייב לחזור דומיא דהולך לישא אשה דנושא אשה וחוזר לא"י, התם נמי דינא הכי הוא'. אך יש הבדל בין יציאה למטרות ממוקדות, לבין יציאה מפני הרעב. ביציאה למטרות ממוקדות ידוע מראש על החזרה לארץ, ואילו ביציאה מפני הרעב הדבר אינו תלוי ביוצא אלא במציאות הכלכלית שבא"י. יכול הוא לצאת ובסופו של דבר להישאר שם, כפי שעשו מחלון וכליון. לכן הבחין הרמב"ם בין המטרות הממוקדות שעליהן כתב כי לשכון שם אסור, לבין יציאה מפני הרעב המתירה לשכון שם.

12 כך עולה גם מן התוספתא בע"ז פ"ד, ד-ו. הדין שבב"ב נזכר שם, ואחריו עוד דברים בגנות הירידה מן הארץ. אחד מהם: 'ר' שמעון בן אלע' [בבבלי ע"ז ח, א; ר' ישמעאל] אומר, ישראלים שבחוצה לארץ עובדי עבודה זרה הן, כיצד, גוי שעשה משתה לבנו והלך וזימן את כל היהודים היושבים בעירו, אף על פי שהן אוכלין ושותין משלהן ושמש שלהן עומד ומשמש עליהן עובדי עבודה זרה הן, שנ' וקרא לך ואכלת מזבחיו. התיאור הוא של יושבי קבע בעיר שבח"ל, לא של מי שהזדמן למקום ומן הסתם אינו בין המוזמנים לשמחת הגוים.

13 מהרש"א בחידושי אגדות תמה על דברי רש"י שרבי יוחנן השיב לרב אסי מתוך הנחה שדעתו לחזור לבבל: 'והוא דחוק, דמשמע דהדר אתא לשאול לקראת אמו קאמר, גם נדחק לפרש יחזירך לשלום עד מקומך. ולולי פירושו נראה דלקראת אמו ולחזור לא"י קאמר, ואפ"ה קא"ל ר' יוחנן איני יודע, דאפשר דגם משום כיבוד אם אסור לצאת מא"י לח"ל, ומשום דמצות כיבוד אם היה חביב עליה דרב אסי הדר אתי לפני ר"י להתיר לו ספיקו, וא"ל ר"י נתרצית לצאת משום כיבוד אם המקום יחזירך לכאן לא"י'. אך למרות התמיהה, פירוש רש"י מראה בבירור את דעתו שהשאלה הנדונה הייתה עזיבה מוחלטת, שלא על מנת לחזור, וכך גם תוס' ר"י הזקן. מכאן שלשית רש"י ור"י אין ראיה ממעשה זה לאסור יציאה זמנית. לעצם שאלת מהרש"א, לכאורה דברי רש"י מוכרחים, כפי שכתבנו: אם עזב רב אסי את אמו משום מצבה, מדוע יש לחשוב שהמצב השתנה? כל השינוי הוא שכעת הוא תושב א"י, ולכן שאלה היא אם מותר לו לעזוב, וכך כתב בפאה"ש [ב, ס"ק כח]. אם כך הוא, יש לפרש את המילים 'לקראת אמה' - מפני כיבוד אמה, מאחר שלא יוכל לכבדה במצבה הנפשי, ומשום כך עליו להתרחק ממנה. ואפשר שרב אסי לא רצה לפרט בפני רבי יוחנן את מצבה של אמו, והסתפק בשאלה העקרונית.

כהן לכבוד אביו ואמו, רבי יסא¹⁴ שמע דאתת אימיה לבוצרה, אתא שאל לרבי יוחנן מהו לצאת, א"ל אם מפני סכנת דרכים צא, אי משום כיבוד אב ואם איני יודע. אטרח עליו רבי יוחנן ומר, אם גמרת לצאת תבוא בשלום. ממילא, אין מכאן אף כדמות ראייה לאסור על מי שאינם כהנים יציאה זמנית. אמנם הרב קוק ז"ל במשפט כהן [סי' קמז] הקשה על ביאור זה מדברי רב אסי בהמשך המעשה, אחרי ששמע שארונה בא: 'אילו ידעי לא נפקי' - והרי מאחר שמותר היה לו להיטמא לאמו ממילא הותרה לו לצורך זה גם טומאת ארץ העמים. אם כך, סבר הרב קוק, לא עניין הכהונה הוא שגרם, אלא איסור היציאה מא¹⁵. אך בלי להיכנס לשאלה אם זהו הפירוש היחיד למשפט 'אילו ידעי לא נפקי'¹⁶, קשה להניח שממשפט זה של רב אסי ניתן לחדש איסור על יציאה זמנית¹⁷. אף זאת, והוא העיקר: מדובר ביציאה לדבר מצוה, ויציאה זמנית מסוג זה הותרה לכהנים. על כורחנו עלינו לבחור: או שנבאר את המעשה כמעשה של יציאה מוחלטת, או שנצטרך לראות את הסוגיה כסותרת את סוגיית ע"ז המתירה לכהנים לצאת לדבר מצוה, וממילא כסוגיה שנדחתה מן ההלכה¹⁸.

היוצא מן הכלל הוא המעשה שבגיטין, על רבנן ש'בעכו הוו מפטרי, משום דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ'. מדובר בליווי גרידא, מתוך כוונה לשוב לארץ. אם על ליווי כזה נאמר שאסור לצאת, אזי גם יציאה זמנית אסורה.

14 השאלה אם רבי יסא שבירושלמי הוא רב אסי שבבבלי נדונה, מאחר שהיו כנראה שני רב אסי, ראה תוספות חולין [יט. ד"ה דאמר], וכמה מובאות בשו"ת עטרת פז [א או"ח, י]. אך אין זה נוגע לעניינינו, מאחר שברור כי מדובר בהצגת אותו מעשה המובא בבבלי, והירושלמי מציג את הבעיה כשאלה בהלכות טומאת כהנים.

15 כפי שכבר העירו, דברי הרב שם נאמרו בדרך של אולי ולכאורה, כדי ליישב את הקושי הגדול מנין לרמב"ם לאסור יציאה זמנית לישראלים.

16 הרש"ש על אתר פירש שהכוונה ליציאתו מבבל. אילו ידע שאמו תמות בדרך אחריו לא"י לא היה יוצא כלל מבבל. אפשר גם לפרש שאילו ידע שתבוא אחריו לא היה יוצא, שכל יציאתו הייתה כדי להתרחק ממנה.

17 וכדברי הרמב"ם בתשובתו [שו"ת הרמב"ם שמה]: 'לא נניח תלמוד ערוך ונפסוק הלכה ממשא ומתן של גמרא'.

18 התוספות התייחסו ליציאה לישראל. אך מאחר שבמקורות האוסרים יציאה לישראלים לא נאמרו היתרים למטרות כלשהן, אין בסיס להניח בדעת התוספות כי ההיתר לישראלים הוא לישראל אשה דווקא. כך גם במשפט כהן [סי' קמז]: 'ומדברי הסוגיא דהכא משמע דלצאת על דעת לחזור אין איסור כלל, ורק כבהן הוצרך להתיר משום טומאת חו"ל, אבל בישראל דאין איסור טומאה י"ל דאפי' לדבר הרשות מותר. ולצאת על דעת שלא לחזור כתבו תוס' דודאי אסור אפי' לישראל אשה, כדהוכיחו מכתובות קי"א אחיו של זה נשא גויה...'

שיקולי הפסיקה שבפני הרמב"ם

שתי אפשרויות עומדות א"כ כאשר ניגשים לפסוק את דין איסור היציאה מן הארץ. אפשרות אחת היא לקבוע כי סוגיית ע"ז עומדת בסתירה לשאר המקורות. האפשרות השניה היא זאת שכתבו התוספות: איסור היציאה לישראלים חל רק על מי שאין דעתו לחזור. החריג היחיד מכלל זה הוא מעשה הפרידה בעכו, ונימוקו באיסור יציאה אף לשם ליווי עומד בסתירה גמורה להיתר היציאה הזמנית שבע"ז לדברי מצוה, שהרי אם הקבלת פני חברו נחשבת כמצוה לעניין זה, כדברי מג"א [סי' תקלא ס"ק ז], על אחת כמה וכמה שליווי חברו נחשב מצוה כמבואר ברמב"ם [הל' אבל יד, ב]. על כורחנו שיש לראות את איסור הליווי כסותר להיתרי הכהנים. ולפי שהיתרי הכהנים נפסקו להלכה, יש לדחות את האיסור הנובע מאיסור הליווי בעכו.

אך יתכן שאין באמת סתירה בין המקורות.

כך פירש רש"י את האיסור שמחמתו עצרו המלווים בעכו: 'דאסור לבני ארץ ישראל לצאת חוצה לארץ'. רק לבני א"י אסור לצאת, שאם לא כן היאך יצאו בני חו"ל לחזור למקומם אם אסור הדבר? אך חילוק זה בין בני א"י לבני חו"ל - מניין? הרמב"ם בהלכות מלכים לא חילק בדבריו בין בני הארץ לתושבי חו"ל, וגם לא ברורה הסברה המצמצמת את האיסור לבני א"י. היכן מצינו שאותו מעשה יהיה אסור לבני א"י ומותר לבני חו"ל בהיותם בארץ?

הדבר תלוי בהבנת האיסור. אם נאמר שלא נאסרה אלא יציאה שלא על מנת לשוב, משמעות הדבר היא שלא חציית הגבול היא שנאסרה, אלא החלפת מקום המגורים. ממילא, בני חו"ל החוזרים לחו"ל אינם בכלל האיסור, כי יציאתם לחו"ל אינה מחליפה את מקום מגוריהם מן הארץ לחו"ל¹⁹. אלא שאם כך, מדוע עצרו המלווים בני הארץ ולא המשיכו? המהרי"ט בחידושו [קידושין לא, א] השיב: 'במ"ש בגיטין כי הוּוּ מיפטרי רבנן מהדדי בעכו הוּוּ מיפטרי משום דאסור לצאת מא"י לחו"ל, צ"ל דמחמירים על עצמם היו'. ואפשר שלא סתם חומרה היא: במעמד הזה של פרידת בני הארץ מחבריהם שמחול התבקש הדבר להמחיש את ההבדל בין שתי הקבוצות. בני א"י אסורים להעתיק את מקום מגוריהם לחו"ל, וכדי להמחיש זאת הם נעצרים בדיוק בגבול. הם, בשונה מחבריהם הבבליים, אינם יכולים לעשות כמותם, והם נשארים בארץ. מקום הגבול הוא המקום הראוי להדגיש זאת²⁰.

19 ומגורים בחו"ל מותרים לשיטת הרמב"ם, שכן פסק בהל' מלכים [שם, ז]: 'ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים'.

20 המהרי"ט מוכיח את דבריו, שמדובר בחומרה בלבד: 'תדע דהיכי נפקי הנך דאולי אינהו ללוותן, אטו הני רבנן והני לאו רבנן'. אך כפי שכתב ב'ויאל משה' [מאמר ישוב א"י אות פא] לדברי רש"י שהאיסור חל רק על בני א"י, מה ראייה יש מבני חו"ל שלא נאסרו ביציאה. לדברינו, דברי מהרי"ט

לסיכום הדיון במקורות: נמצא מקור ברור לפסק הרמב"ם בהלכות אבל, לכהנים. אך לעניין ישראלים, לכאורה אין בסיס לאסור יציאה זמנית, ולא ברור מנין לו להרמב"ם דין זה המתנה את היציאה במטרות ספציפיות.

ביאור דינו של הרמב"ם

משפט המפתח בהלכות מלכים הוא: 'אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם אלא ללמוד תורה' וכו'. מה פשר המילה 'לעולם'? ניתן להבין אותה בשתי דרכים:

לעולם - בשום אופן, בשום סיטואציה אין לצאת, אלא אם המטרה היא ללמוד תורה וכו'. המילה 'לעולם' מיועדת לחזק ולתת תוקף לדברים, וזה כל עניינה. המילה שאחריה 'אלא' היא הקידומת לרשימת היוצאים [תרתיה משמע] מן הכלל.

לעולם - לתמיד. אסור לצאת לחו"ל לתמיד, אלא ללמוד תורה, לישא אשה וכו'. 'לעולם' בא להגדיר את משך הזמן. המילה 'אלא' מפרטת את מה שכן מותר. אסור לצאת יציאה עולמית, אך כן מותר לצאת יציאה כזאת שאחריה יחזור לארץ: ללמוד תורה, לישא אשה וכו'.

דרכו של הרמב"ם להשתמש ב'לעולם' בשני המובנים²¹. להלן דוגמא - אחת מרבות - לכל אחד מן השימושים:

הלכות שבת ג, י: 'כל שמותר לשהותו על גבי האש כשנוטלים אותו בשבת אסור להחזירו למקומו, ואין מחזירין לעולם אלא על גבי כירה גרופה או מכוסה או בכירה וכופח שהוסקו בקש וגבבה'. 'לעולם' - במובן של בשום אופן. ברור שלא לתמיד, שהרי במוצ"ש יותר הכל.

הל' אישות טז, כג: 'ועד כמה תגבה האלמנה העיקר במקום שאין כותבין כתובה, אם הייתה בבית בעלה גובה לעולם, ואם הייתה בבית אביה עד עשרים וחמש שנה'. 'לעולם' - לתמיד, בניגוד להגבלה של 25 שנה.

אם ביאור המילה 'לעולם' שבאסור היציאה פירושו 'בשום אופן', אזי ההיתרים שנמנו לאחר מכן הם בגדר יוצאים מן הכלל. אין היתר יציאה אלא למטרות ספציפיות, וכל מטרה אחרת אסורה. אך אם משמעות המילה היא 'לתמיד' - האיסור על היציאה

מובנים: האיסור הוא לצאת לתמיד, להעתיק את מקום המגורים. אם לא נבין כך את האיסור, וחציית הגבול כשלעצמה אסורה, מה מקום יש להבחין בין תושבי הארץ ליושבי חו"ל? לפיכך, חייבים לבאר את עצירת המלווים כחומרה בלבד, ומעיקר הדין הותרו להמשיך ללוות.

21 הרב יהודה שביב בתחומין ב [עמ' 413 הערה 1] כבר התייחס לעניין זה, ש'לעולם' עשוי להתפרש בשתי דרכים. לדעתו ה'לעולם' דידן מתפרש כ'בשום אופן'. אך דבריו לא חוזקו בשום ראייה.

אינו אלא על יציאה לעולם, יציאה שאינה זמנית, וכדעת התוספות בע"ז דלעיל. זאת א"כ התשובה לשאלה האחרונה: אחרי שמכל הסוגיות אין מקור לאסור לישראלים יציאה זמנית מן הארץ, מדוע אסר זאת הרמב"ם? התשובה היא - הרמב"ם באמת לא אסר זאת²². אך מהי יציאה זמנית? מה הגדרתה? חז"ל לא הגדירו את הזמניות המותרת בשום דרך²³. לרמב"ם, הפוסק כדרכו על פי תלמוד ערוך, לא נותר אלא ללכת בעקבות דברי חז"ל בעניין ההיתר לכהנים - אם לכהן הותר לצאת לחו"ל למטרות מסוימות, בודאי שמטרות אלו נחשבות כיציאה זמנית. כך באשר למטרות המוגדרות: תורה, אשה, להציל מן הגוים ולסחורה²⁴. על כורחנו מטרות אלו הינן מטרות של יציאה זמנית, ולמען הסר ספק הוסיף הרמב"ם את שתי המילים 'ויחזור לארץ'.

הבנה זאת בדברי הרמב"ם, ש'לעולם' משמעו יציאה לתמיד, אינה חדשה. כך כתב כבר ר' ישראל משקלוב בפאת השולחן [א, ס"ק יט]: 'דמ"ש אסור לצאת מא"י - היינו לעולם'. אך מדבריו עולה כי למרות שהאיסור הוא רק יציאה לעולם, גם יציאה זמנית אינה מותרת אלא למטרות שהוזכרו, וכך כל הקושיות נשארות ללא מענה. גם לא ברור מדבריו מה המקור לאיסור היציאה הזמנית. אך ר' יהושע בועז בעל שלטי גבורים [שבועות פרק שלישי, ח, א בדפי הרי"ף] אמר את הדברים במפורש: '...דאין

22 ביאור זה לשיטת הרמב"ם כבר נכתב ע"י הרב ישראל רוזן בתחומין כ עמ' 407. אלא שמדבריו קשה להבין איך מלשון הרמב"ם ניתן להסיק שיציאה זמנית מותרת, אחרי שאסר לצאת למעט מטרות ספציפיות, וכפי ההבנה המקובלת בדבריו. דבריו אף אינם כוללים הסבר לשיטת הרמב"ם, מה מקורותיו לפסיקה זאת, ומה ההסבר לשאלות הרבות דלעיל.

23 מצינו הגדרה ליציאה זמנית בדין המוכר עבדו לחו"ל [גיטין מד, ב]: 'אמר ר' אבהו שנה לי רבי יוחנן: עבד שיצא אחר רבו לסוריא [רש"י: ארם צובה וכחוצה לארץ היא למכירת עבדים] ומכרו שם רבו - יצא לחירות [רש"י: ואף על פי שיצא מתחלה לדעת ואי הוה מחי העבד לא הוה רבו מצי כיף ליה, כדתנן הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין]. והתני ר' חייא: איבד את זכותו? לא קשיא: כאן שדעת רבו לחזור [רש"י: כשיצא על מנת כן יצא, וכיון דמכרו הוי כמוכר מארץ לחוצה לארץ] כאן שאין דעת רבו לחזור'. א"כ יציאה זמנית שלא נאסרה - שדעתו לחזור. כך פסק הרמב"ם [עבדים ח, ח]: 'עבד שיצא אחר רבו לסוריא ומכרו שם אבד את זכותו, בד"א כשיצא רבו על מנת שלא לחזור לארץ ישראל, אבל אם דעת רבו לחזור ויצא אחריו ומכרו שם יצא לחירות'. אך באמת אין זאת הגדרה מספקת, לא לדין מוכר עבדו ולא ליציאה לחו"ל בכלל. הדעת נותנת שאם דעתו לחזור בעוד יובל שנים אין זה בכלל דעתו לחזור, אך לא מצינו הגבלה מפורשת. לפיכך, בדין מוכר עבדו הלך הרמב"ם בעקבות חכמים למרות שחסרה הגדרה. אך לגבי עצם איסור היציאה, מתן הדוגמאות להיתרים מבהיר ומגדיר יותר מן ההיתר הכללי של 'דעתו לחזור'.

24 סחורה, מעצם טבעה, הינה לזמן קצר ובמטרה לחזור. כך, בקצרה, בפאת השולחן [א, ס"ק כב]: 'דסתם לסחורה הוא לחזור לביתו'. וראה ביאור נוסף לעניין במאמרו של הרב חיים סבתו, תחומין ט עמ' 261, וראה להלן בדברינו.

מצוה ללכת לא"י על מנת לשוב... דכי היכי דהיציאה על מנת לשוב אינה עבירה - כך ההליכה על מנת לשוב אינה מצוה'. מדבריו עולה כי היתר היציאה הזמנית מהארץ היה פשוט בעיניו, והחידוש הוא שגם עליה זמנית לארץ אינה מצוה. גם המהרי"ט בחידושיו לכתובות התיר במפורש יציאה זמנית למטרה כלשהי. לדברינו יש בסיס לדעתם, שכך סבר הרמב"ם.

מענה לשאלות על הרמב"ם

אם זהו הביאור לדברי הרמב"ם, ניתן להשיב על השאלות דלעיל.

'דבר מצוה' - הרמב"ם לא התיר לישראלים לצאת לכל דבר מצוה. מקומו של היתר יציאה לדבר מצוה הוא דווקא לכהנים, אצלם מדובר בהתנגשות בין איסור הטומאה לבין מטרה של מצוה, וחז"ל קבעו כי המצוה גוברת. אצל ישראלים - אין התנגשות כלל. מעולם לא נאסרה עליהם יציאה זמנית, ואין צורך במטרה של מצוה, מאחר שאין התנגשות בין איסור למצוה. במקום שאין איסור, אין צורך במצוה. הא ראייה, שהותר לצאת לצורך סחורה²⁵, ולכהנים לא הותר הדבר. ממילא, מצוה כשלעצמה אינה מעלה ואינה מורידה בהיתר לצאת לחו"ל, ואין מדד להיתר היציאה אלא מדד הזמניות. וכל עוד אין הגדרה ברורה לזמניות, אין להתיר אלא את מה שהותר לכהנים, ומשם נלמד שזהו בכלל יציאה שאינה 'לעולם'.

'אין שם דרך אלא היא' - כעת מובן מדוע לא נאמרה הגבלה זאת אלא לכהנים. אצל כהנים מדובר בהתנגשות בין איסור הטומאה למטרה שלשמה יש להתיר. ההיתר הוא בגדר דחוויה, וכמו עשה דוחה לא תעשה: רק בעת התנגשות ממשית בין המצוה לאיסור יש להתיר. לכן, לא הותר לכהנים אלא בזמן שאין מוצא אחר - אין שם דרך אלא היא. ואילו לישראלים אין צורך בכך, די בכך שהיציאה אינה לעולם, כי יציאה זמנית מעולם לא נאסרה.

'יש שם מי שילמדנו בארץ ישראל' - מובן גם מדוע לא חש הרמב"ם להבהיר כי היתר היציאה ללמוד תורה תקף גם כשיש מורה בא"י. בכהנים הבהרה זאת מחויבת, שהרי לכאורה אם יש מי שילמדנו אין התנגשות ממשית בין הטומאה למצוה. אך מאחר שלא מן הכלל אדם זוכה ללמוד חזרה הסתירה למקומה, והותרה היציאה. אצל הישראלים די בכך שהיציאה למטרה זמנית כדי להתיר, ואחת היא אם יש או אין מי שילמדנו בא"י.

'יחזור לארץ' - אצל כהנים מילתא דפשיטא הוא. טומאת ארץ העמים לא נעלמה, ודבר פשוט הוא שברגע שהסתיימה התנגשות הערכים אין לו לכהן להישאר במקום

25 אמנם ידועה שיטת ר"ת על סחורה שהיא מצוה, כמובא באו"ח סוף סי' רמה, אך אין בסיס להניח שזאת דעת הרמב"ם.

טמא אף רגע אחד. אצל ישראלים - זהו לב העניין, מותר לצאת רק בהנחה שיחזור לארץ. לכן לישראלים הבהיר הרמב"ם את שורש ההיתר, ואצל כהנים לא הזדקק לכך.

התיבות 'ויחזור לארץ' נכתבו לפני היתר היציאה לסחורה במקום לאחריו, כי יציאה לסחורה עשויה להיות יציאה זמנית, ממוקדת מטרה, לצאת ולחזור. זאת, בהנחה שיוצאים למכור בחו"ל סחורה שמקורה בארץ, או לרכוש סחורה מחו"ל כדי למוכרה בארץ.²⁶ אך העיסוק בסחורה עלול לחייב השתקעות בחו"ל, כאשר הרכישה והמכירה נעשות שתיהן בחו"ל. זאת, בשונה משלוש המטרות הקודמות שהינן ממוקדות יותר - להציל מן הגוים, לישא אשה וללמוד תורה. אמנם כל חייו אדם לומד תורה, אך היציאה המותרת לחו"ל היא ללמוד תורה מחכם מסוים, ללמוד את מה שאותו חכם יכול ללמד. אולי נדרש זמן רב יותר, אך עדיין מדובר במטרה שיש לה סוף.

זאת הסיבה לחלוקה לשני קטעים. העיסוק בסחורה עלול להימשך עוד ועוד, כי כל חייו עושה אדם לפרנסתו. לכן כתב הרמב"ם את ההגבלה בהתאם. על שלוש המטרות כתב הרמב"ם 'ויחזור לארץ', אבל על הסחורה כתב הרמב"ם: 'אבל לשכון בחוצה לארץ אסור'. לכאורה משפט זה עומד בסתירה למשפט שנאמר בהלכה ז' באותו פרק: 'ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים'. אך כוונת הרמב"ם היא לאסור ליוצא לסחורה את ההשתהות בחו"ל עד שהוא כבר יחשב 'שוכן' שם. היציאה הותרה מאחר שהיא על מנת לחזור, אך להישאר ולשכון שם אסור.²⁷

26 כדברי פאת השולחן א, ס"ק כב: 'דסתם לסחורה הוא לחזור לביטוי, וכמבואר במאמרו של הרב סבתו לעיל הערה 24.

27 בדיוק כפי שפסק באשר למצרים [שם ה"ח]: 'מותר לחזור לארץ מצרים לסחורה... ואין אסור אלא להשתקע שם'.